

A nemzetközi kapcsolatok sajátosságairól

A mai társadalomtudományok élénken vitatott kérdései közé tartozik az is, hogy vajon azonos-e a nemzetközi kapcsolatok koncepcusa a nemzetközi politikával, vagy inkább elhatárolandó egymástól e két fogalom.

E probléma tárgyalásakor abból a megállapításból indulunk ki, hogy miként a társadalomban sem minden reláció egyben politikai is, ugyanúgy világviszonylatban sem minden nemzetközi kapcsolat politikai jellegű. A nemzetközi kapcsolatok akkor politikaiak, ha ezek révén az államok a világszínpadon előnyösebb pozícióra, az államközi vagy nemzetközi viták ellenőrzésére vagy megoldásuk befolyásolására, hatalmuk növelésére és az erőviszonyoknak a javukra való megváltoztatására vagy a status quo fenntartására törekszenek világviszonylatban, földrészükön, esetleg földrajzi terükben.

Mindebből az következik, hogy a két fogalom (nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi politika) nem azonos, más-más szférákban nyilvánulnak meg, abban az értelemben is, hogy a nemzetközi kapcsolatok szférája átfogóbb; noha elválaszthatatlanul egybefonódnak, az elemzés világosságának követelménye és az ok-okozati viszonylatok jobb meghatározása megkívánja elkülönített tanulmányozásukat, még akkor is, ha végső soron csakis a kettő kölcsönhatásának és dialektikus összefüggésének a tanulmányozása válhat tudományos következtetések alapjává, teheti lehetővé a nemzetközi kapcsolatok törvényszerűségeinek a feltárását.

*

A történelmi materializmus a nemzetközi kapcsolatokat a társadalmi-gazdasági erők, az osztályok, nemzetek és államok tevékenysége és harcának dinamikája eredőjeként tekinti, és hangsúlyozza, hogy e relációkat konkrét történelmi összefüggéseikben és teljes bonyolultságukban kell tanulmányozni.

Kétség nélkül megállapítható, hogy manapság e téren majdnem mindegyik fontosabb irányzat a magáénak vallja azt a nézetet, amely szerint a nemzetközi kapcsolatokat kívánatos teljes összetettségükben, az államok és az államrendszerek kölcsönös gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális-tudományos, jogi, diplomáciai, etikai és katonai kapcsolatainak és összeköttetéseinek egységeként felfogni, beleértve azoknak a társadalmi erőknek a kapcsolatait is, amelyek a világszintű érvényesüléshez kellő erővel bírnak. A nemzetközi kapcsolatok új tudományának e stádiumát módszertani síkon a nemzetközi rendszer fogalmának használata jellemzi; a nemzetközi rendszeré, s ez olyan modellt fejez ki, amely egységes egészbe foglalja a nemzetközi kapcsolatok teljességét, e kapcsolatok kölcsönhatásait és összefüggéseit.

A marxista irodalomban elég kevés mű foglalkozik a tudományos kutatás e területével, amely egyébként csupán az utóbbi évtizedekben körvonalazódott

pontosabban. Rendszerint mechanikusan átültetik a társadalmi kategóriákat és törvényszerűségeket állami és nemzeti keretből a külső, társadalmak közötti, államközi és nemzetek közötti síkra, ahol pedig eltérő törvényszerűségek hatnak, vagy ha azonosak, más formában érvényesülnek.

Először is: a különböző társadalmakon belüli kapcsolatoktól eltérően, a társadalmak közötti kapcsolatok anyagi vonatkozásban kevésbé kikristályosodott és kevésbé tartós, ingatagabb, inkább csak alkalmi jellegű emberi kapcsolatok összessége. Az államokon belüli társadalmi integrálódás foka minőségi különbséget jelez a nemzetközi társadalom integrálódási fokához képest. Egyes szerzők éppen azért szólnak „nemzetközi társadalomról”, hogy ezzel is hangsúlyozzák: nem „világközösségre” gondolnak (Haas—Whiting: *Dynamics of International Relations*. New York, 1956). Ebből következik, hogy két vagy három állam között a kapcsolatok megváltozásának nem feltétele az olyan minőségi változás, amilyentől rendszerint a társadalmon belüli kapcsolatok változásai függenek (például az osztályviszonyok vagy a különféle tulajdonformák viszonyai).

Másodszor: ha igaz az, hogy minden egyes országban a társadalmi fejlődést végső soron a termelőerők fejlődése és az osztályharc határozza meg, ugyanúgy igaz az is, hogy a nemzetközi kapcsolatok szférájában nem közvetlenül nyilvánulnak meg a társadalmi fejlődést meghatározó összes erők. Ezen erők közül egyesek csak abban a mértékben tartoznak a nemzetközi kapcsolatok törvényszerűségeinek keretébe, amilyen mértékben elegendő energia halmozódik fel bennük, hogy az országhatárokon túl is hassanak. A társadalmi fejlődés meghatározásában fontos, sőt döntő szerepet betöltő anyagi termelés nemzetközi fajsúlya teljességgel jelentéktelen azokban az esetekben, amelyekben nem haladja meg az illető társadalom fogasztási kapacitását.

Hozzáfűzhetnők, hogy a földrajzi környezet és a népegészség-javulás, amelyekről sokan úgy vélik, hogy mellékes szerepet töltenek be a társadalmi rendszer és a társadalmi fiziognómia jellegének a meghatározásában (néha már-már meg sem említik őket az e jelenségeket tárgyaló tanulmányokban és dokumentumokban, s ha mégis, legfeljebb a geopolitika és a malthusianizmus elleni küzdelem jegyében), más dimenzióban jelentkeznek az államközi kapcsolatok összefüggérendszerében, e kontextusban ugyanis összehasonlító módszerrel értékelik az egyes államok fajsúlyát, törekvéseit az érvényesülésre és az uralomra a nemzetközi politikában.

Mi következik ezekből a partikularitásokból?

Kíséreljük meg grafikai analógiával válaszolni a kérdésre. A társadalom működési mechanizmusát magyarázó főbb okozati összefüggések egymásra épülése körülbelül a következőképpen mutatna: a közvetlen anyagi termelés, a gazdasági alap és az osztályszerkezet, az intézményes felépítmény és a társadalmi tudat. S ha glóbuszunk nagy összefüggéseiben vesszük szemügyre a dolgokat? Feltárul a földrészek és országok panorámája, nagyság szerint különböző építmények formájában látjuk őket, egymás szomszédságában helyezkednek el; az választja el őket egymástól, amit határnak nevezünk.

Miközben az építmények mindegyikének mechanizmusa a függőleges tengelyen (mint a felvonó) az alaptól a felső emeletekig — s fordított irányban is — közlekedik, az építmények közötti kapcsolatokat illetően megállapíthatjuk, hogy az áramlás nem folyamatos, a lépcsőzetes láncszemek között a vízszintes tengelyen nem léteznek közvetlen kapcsolatok, egyszóval: ez már nem folyamatosan működő fogaskerek-rendszer, mint a belső társadalmi mechanizmus.

Az emeletek közötti közvetlen kapcsolat hiánya vízszintes irányban nem is annyira az épületek különböző dimenzióival magyarázható, hanem inkább azzal,

hogy az anyagi termékek cseréje, a társadalmi osztályok és csoportok, a nemzeti intézmények kapcsolatai nem közvetve, hanem az állam közvetítésével valósulnak meg. Az előzőkben utaltunk már arra, hogy nemzetközi kapcsolatok államok között jönnek létre. Persze, az államok nem elvont vagy monolitikus, belső megosztásoktól és ellentmondásoktól mentes egységek; az államok nem ellenőrzik kizárólagosan és teljesen a különböző társadalmak tagjai, társadalmi és politikai szervezeteik közötti kapcsolatok áramát: az ellenőrzés kiterjesztése a politikai rendszer természetétől és e téren érvényesülő hatékonyságától függ. E fejtegetéseinkben azonban megjegyezni kívánjuk, hogy a — még erőszakos belső forradalom esetén is önműködően és gyorsan szabályozódó — belső társadalmi mechanizmustól eltérően, a nemzetközi társadalmi mechanizmus nem élvezi a permanens önszabályozás előnyeit, működése tehát jórészt a közösséget alkotó államok határozataitól függ. Más szóval: a politikum viszonylagos függetlenségének nagyobb az érvényesülési tere a nemzetközi kapcsolatok körében.

*

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában az elsődleges elméleti kérdés: az e téren ható társadalmi jelenségek bonyolult szövevényében megkülönböztetni az anyagi vonatkozásokat, az objektívet az eszmeitől, a szubjektívtől, egyszóval megkülönböztetni azt, ami a társadalmi tudat körébe tartozik.

A tájékozódás elsődrendű kritériuma Marx alapvető tétele, amely szerint a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot. De amit még ennél a tézisénel is határozottabban igyekszünk hangsúlyozni, már csak azért is, mert bizony éppen elég gyakran nem tulajdonítanak kellő fontosságot neki, vagy éppenséggel megfeledkeznek róla, ez az a marxista alaptétel, amely e viszony másik oldalára vonatkozik: a társadalmi tudat visszahatása a társadalmi lét fejlődésére. Talán a társadalomkutatás egyetlen más területén sem olyan elengedhetetlenül fontos a társadalmi lét meghatározó szerepének és a társadalmi tudat tényezői visszahatása dialektikus viszonyának a helyes értelmezése.

A társadalmi jelenségek általában nem értelmezhetők helyesen, ha a termelési mód mechanikus és közvetlen eredőinek tekintik őket, de a nemzetközi kapcsolatok terén a materialista-ökonómista szűklátókörűség ártalmasabb és abszurdabb, mint bármely más területen.

Csupán az elemzés módszertani megfontolásai készítenek arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok bonyolult hálózatából egyenként kiemeljük a kategóriákat, és — kutatási célokból — időlegesen elszigeteljük őket egymástól.

Melyek a társadalom anyagi életének feltételei, s főként milyen jelentőségük van eme feltételeknek a nemzetközi kapcsolatokban?

Először is figyelemmel kell lennünk a társadalmat körülölelő természetre, a földrajzi környezetre. Senki sem vonja kétségbe, hogy a földrajzi környezet a társadalom anyagi életének szükséges és állandó feltétele, és ilyenként gyakorol erős hatást a társadalom fejlődésére. A nézetkülönbségek ott kezdődnek, ahol különféleképpen kezdik mérni és értékelni ezt a hatást; széles az értékelések skálája: azoktól, akik azt állítják, hogy a társadalmi fejlődés — beleértve a nemzetközi sikút is — meghatározó oka a földrajzi környezet, azokig terjed, akik mérítségükben hallani sem akarnak erről a kategóriáról. Egyes szerzők esetében az allergiát a földrajzi környezetre az indokolja, hogy valóban e téren hatottak a geopolitika tudománytalan és reakciós elméletei; magatartásuk azonban még így is a gyermek fürdővízzel való kiöntésének egyik esete.

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásakor a földrajzi környezetet több vonatkozásban kell figyelembe venni: természeti kincsek, éghajlat, földrajzi koordináták.

A természeti kincsek valamely ország fejlődése ütökártyáiként fontosak, de egyben azért is, mert többé-kevésbé szomszédos országokra elfoglalandó vagy kizsákmányolandó célpontként vonzóerőt gyakorolhatnak. Az éghajlat — a társadalmi fejlődésre gyakorolt hatását illetően — a távolabbi és a közelebbi múltban egyaránt sok spekulációra szolgáltatott alkalmat.

Tény, hogy a földrajzi környezet fajsúlya a nemzetközi kapcsolatok függvényeként változik. Bizonyítható, hogy a természeti kincsek értéke csökken a műanyag és az atomenergia korában, hogy a légiszállítást nem nehezítik meg a domborzat földrajzi akadályai, hogy a fűtőtest, a hűtőszekrény és a hőkondicionálás civilizációja csökkenti az éghajlat hatását az ember életére, hogy a nukleáris töltetű rakéták és az atommeghajtású tengeralattjárók érvénytelenítik a domborzati viszonyokra vagy az óceánok előnyeire építő stratégiai nézeteket.

De mindaddig, amíg a világszíntéren az állam a főszereplő, s az állam léte az állandó területhez fűződik, a földrajzi helyzet, a tér és a földrajzi távolság továbbra is jelentős változója a nemzetközi kapcsolatoknak, s együttesen fontos tényezői az államok világviszonylatú politikája és stratégiája kidolgozásának.

Franciaország kilépését az észak-atlanti paktum katonai szerkezetéből „tördőfészként” jellemezhetjük azért is, mert betölthetetlen földrajzi úr keletkezett ezáltal a paktum stratégiai hadrendjében. A vietnami háború minden vonatkozása csakis Délkelet-Ázsia földrajzi-stratégiai összefüggésében értelmezhető, mint ahogy a Kuba körüli nemzetközi feszültség is abból a tényből fakad, hogy szocialista forradalomról van szó a legerősebb imperialista hatalom kapujában.

*

A népesség számnövekedése, a nagyobb vagy a kisebb népsűrűség — akár csak a földrajzi környezet — a társadalom anyagi életének elengedhetetlen feltételei közé tartozik. A demográfia még a földrajznál is nagyobb jelentőségű a nemzetközi kapcsolatok szintjén.

A nemzetközi élet legbonyolultabb népességtudományi problémáját „népeségrobbanás” szokták emlegetni. Washington és a többi nyugati metropolisz szempontjából nyugtalanító jövőbeli problémaként jelentkezik az a tény, hogy a gyengén fejlett földrészeken gyorsabban emelkedik a népesség száma, miközben — ahelyett, hogy csökkenne — az előrehaladt ipari országokhoz viszonyított technológiai lemaradásuk csak tovább növekszik. Az egyesült államokbeli Hudson Intézet 2000-re szóló előrejelzései szerint a harmadik világ nemzeti össztermelése (GNP) csak az évezredfordulón éri el az Egyesült Államok jelenlegi össztermelésének egytizedét, illetve a jelenlegi nyugateurópai államok jelenlegi össztermelésének az egyötödét! A népesség számát illetően azonban az lesz a helyzet, hogy Ázsiának, Afrikának és Latin-Amerikának 5 milliárd lakosa lesz, miközben a világ összlakosságának száma 6,4 milliárdra emelkedik. A nyugati metropolisok problémája az, hogy vajon e három földrész népei továbbra is meg akarnak-e maradni a tőkés világrendszeren belül, amely csak ilyen kilátásokat biztosít számukra.

A Kínai Népköztársaság specifikus súlya a világszíntéren szorosán összefügg a lakosság 700 millió lélekszámával; olyan érv ez, amelyet erőteljesen hangsúlyoz minden kínai dokumentum és proklamáció, és amellyel egyaránt számolnak Kína barátai és ellenségei.

A földrajzi környezetnek, a népesség növekedésének és nagyságának a nemzetközi kapcsolatokban való fontosságára utaló fejtegetéseink végén utalunk arra,

hogy a nemzetközi politikában mindenkor szem előtt kell tartanunk a különbséget a látszat és a valóság között. Az események értelmezése során a kutató gyakran megállapíthatja, hogy az államférfiak néha nem a valóságos helyzet követelményeinek megfelelően, hanem csupán saját meglátásaik alapján jutnak elhatározásaikra. Minthogy a nemzetközi politikában a földrajzi környezet és a népesség viszonylagos értékű, más nemzetekhez és államokhoz mérten értékelhető, fontos, hogyan fogják fel és értékelik a nemzetek és államférfiai e tényezők fajsúlyát akkor, amikor a világszintéren való cselekvésről döntenek. Egy folyó, illetve egy hegység lehet a támadás bázisa, de jelenthet olyan akadályt, amely mögött megszervezhető a védelem; a népesség növekedése ugyanúgy terjeszkedés és hódítások ürügye lehet, mint ahogyan gyors gazdasági fejlődésre is ösztönözhet. A földrajzi környezet és a népesség növekedése hatással van az államok külpolitikájára, még ha annak nem is döntő fontosságú eleme.

*

Most pedig vegyük szemügyre az anyagi javak termelési módjának hatását a nemzetközi kapcsolatok alakulására.

Az antropológusok és a történészek megállapították, hogy a társadalmi csoportok közötti rendszeres kapcsolatok csírái már a nemzeti társadalomban megjelentek; a politikai antropológia kutatásai (Georges Balandier: *Antropologie politique*. Paris, 1967) főként e relációk két oldalát emelik ki: a gazdaságit (törzsek közötti cserék) és a katonait (védekezés és szövetkezés ellenséges törzsekkel szemben). A többlettermék előállítására, amely a csere erősödésének anyagi előfeltételét is jelentette, egyben szükségessé tette azt, hogy a hadifoglyok rabszolgává váljanak. A javak halmozásának az új tulajdonosok esetében jelentkező tendenciája a háborúk kiszélesedéséhez és a fosztogatást célzó betörésekhez vezetett.

A rabszolgatartó rendszerben és a hűbériség idején a gazdasági és a kulturális kapcsolatok jelentősen bővültek; a karavánok és a tengeri kereskedelem egymástól távoli országokat és népeket kötött össze, s új hódító háborúk törtek ki új javak és piacok megszerzéséért; rabszolgatartó és hűbéri birodalmak jöttek létre, amelyek rendszerint kevésbé tartós egyesülések voltak, a birodalmi iga lerázásáért harcoló sok népet és törzset fogtak át. Az országok és a földrészek elszigeteltsége továbbra is a nemzetközi viszonyok jellemzője maradt. Csak a kapitalizmus kifejlődése során vált nemzetközi jellegűvé a termelés és a csere, jöttek létre a világpiacok és a nemzetközi munkamegosztás. Ez a fejlődés ugyanakkor a kíméletlen gyarmati kizsákmányolás, a gyenge és függő országok elnyomásának, a világ felosztásáért és újrafelosztásáért indított háborúk formájában is megnyilvánult.

A társadalmi fejlődést meghatározó döntő fontosságú erő, a termelési mód rányomja bélyegét a nemzetközi kapcsolatokra. Az anyagi javak termelése az első elem, amely arra ösztönzi az emberi közösségeket, hogy feladják elzárkózásukat, és a külső cselekvéshez szükséges erőre tegyenek szert. G. M. Trevelyan angol történész írta, hogy Anglia csak az ipari forradalom után ismerte fel „tengeri elhivatottságát”.

A termelőerők mozgékony és forradalmi jellege bizonyos értelemben elsődlegességgel érvényesül a nemzetközi kapcsolatok szférájában is. Napjaink tudományos-műszaki forradalma oly érezhető változásokat hozott létre a nemzetközi életben — a közlekedésben, a szállításban, a gazdasági és technológiai egymásrautaltságban, a tömegpusztító fegyverek és a háború forradalmasításában —, hogy a javak termelése elsődlegességének eszméje a polgári egyetemeken is tért hódított. A szakmai tekintélyként elismert Harold és Margaret Sprout egyetemi tankönyv-

vükben (*Foundations of International Politics*. New Jersey, 1966) hangsúlyozzák. a húszas és harmincas évekkel szemben, amikor a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó kézikönyvek figyelemre sem méltatták a tudományt és a technikát, ma-napság majdnem egyöntetűen elismerik e tényezők döntő szerepét, azt a tényt, hogy teljes egészében megváltoztatják ama környezetet, amelyben a nemzetközi politika kibontakozik. „Éppen ezért a tudományos-műszaki forradalom logikai kiindulási pontunk a nemzetközi politika alapjait kutató vizsgálódásainkban“ — írja a Sprout házaspár. Ez is egy módja annak az elismerésének, hogy az anyagi javak termelése elsődleges fontosságú a nemzetközi politika meghatározásában; pedig néhány évvel ezelőtt a polgári szerzők még „marxista tévelygésnek“ minősítették ezt a nézetet.

Am ahogy az már a tudományban olyankor szokott történni, amikor átesnek a ló másik oldalára, az említett szerzőpár is a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában a termelési mód majdnem tökéletes mellőzésétől eljutott egyfajta, legkivívőbb gazdasági determinizmus hirdetéséig.

*

Valójában a közvetlen anyagi termelés hatását a politikában nem közvetlenül, hanem az általa meghatározott osztályszerkezeten, osztályviszonyokon keresztül érvényesíti; s minthogy az anyagi termelés nemzetgazdasági keretbe szerveződik, ez a hatás a nemzeti relációk, az államok közötti kapcsolatok révén érvényesül.

Az N. N. Inozemcev szerkesztésében megjelent *A nemzetközi kapcsolatok a második világháború után (Mezsdunarodnije otnosenija poszle vtoroj mirovoj vojni*. Moszkva, 1962) című kötet előszavában a következőket olvashatjuk: „A nemzetközi kapcsolatokban a fő, a meghatározó szerepet az osztályviszonyok töltik be, s minden történelmi korszak nemzetközi politikája az illető korszakra jellemző osztálytagozódásból következő sajátos vonások és különbségek legfontosabbjait tükrözi.“

A marxizmus—leninizmus egyik alaptézise ez, s minden társadalmi jelenségre és relációra — beleértve a nemzetközi kapcsolatokat is — alkalmazható. E terület sajátossága azonban megköveteli, hogy ezen alapvető kategória mellett a nemzeti relációk kategóriáját is alkalmazzuk, kiváltképpen ha az újkorról vagy a jelenkorról szólunk, amelyben a sajátos vonásokat felmutató társadalmi csoportot jelentő nemzet oly fontos szerepet játszott a nemzetközi élet kibontakozásában, beleértve a politikai döntéshozatalt.

Mi az elméleti magyarázata az osztályviszonyok és a nemzeti viszonyok egyensúlyozó játékának?

Előljáróban emlékeztetünk arra, hogy a társadalom osztálytagozódásának a történelmi eredete nem azonos az emberiség nemzetekre, nemzetiségekre osztódásával. A társadalom osztályokra tagozódása a társadalmi munkamegosztás és az ősközösségen belül a termelőeszközök magántulajdonának létrejötte nyomán alakult ki; a nemzetek — az emberi közösség formáiként — a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a polgárság felfelé ívelő szakaszában kezdtek kibontakozni.

Történelmileg stabil etnikai közösségek léteztek előző társadalmi rendekben is, az ősközöségtől kezdve, még ha a társadalmi fejlődés alacsony foka nem is tette lehetővé a közösségi élet szélesebb körű kibontakozását. Később, a rabszolgatartó, hűbéri és kapitalista rendszernek megfelelő közösségek anyagi és szellemi élete általában magán viseli a társadalom antagonistá osztályokra osztottságának jegyét. De ugyanakkor — és főként a fejlettebb közösségi szakaszban — a nem-

zeti közösség bizonyos kohézióját és társadalmi integrálódását biztosítja a nyelv, a terület, a gazdasági és kulturális élet közössége, valamint a nemzeti tudat. Egyrészt tehát a nemzeti közösségeket társadalmi harcok és konfliktusok marcangolják, s a közösségeken belüli antagonizmusok a közösségek, a nemzetek közötti relációkban is érvényesülésre törnek; másrészt a nemzetek közötti egyenlőtlenség a közösségen belül visszaható impulzust továbbít az egység felé, valahányszor átlépik, fenyegetik vagy veszélyeztetik a közösséget összeforrasztó közös elemeket

Az osztályharc e dinamizmus motorja, éppen ezért az osztályharc szülte társadalmi és nemzeti antagonizmusok egybefonódnak, nem elkülönülten és egymástól függetlenül alakulnak. Ellentmondásos dinamikájuk azonban olyan természetű, hogy a nagy társadalmi feszültségek pillanataiban a politikai döntésben az osztálykonfliktus, a nagy nemzeti konfliktusok pillanataiban pedig a nemzeti konfliktus dominál.

E dinamizmus megnyilvánulásának tipikus területe a nemzeti felszabadító mozgalom: a harcban egyesülő osztályok érdekei különbözők ugyan, de amíg az egész nemzet felszabadítása az idegen uralom alól a fő cél, nem ezeket az érdekeket tartják elsődleges fontosságúnak. A függetlenség kivívása és a közös nemzeti feladat megvalósítása után felszínre kerülnek és az ország politikájában hangsúlyossá válnak az osztálykonfliktusok.

Az osztálykategória nélkülözhetetlen a kiigazodáshoz valamely történelmi korszak eseményeinek sokaságában és bonyolultságában. Lenin rámutatott: tudnunk kell, „melyik az az osztály, amely egyik vagy másik korszak középpontjában áll és meghatározza a korszak fő tartalmát, fejlődésének fő irányát...” (*Művei XXI. Budapest, 1951. 138.*)

De egyazon történelmi korszakban az osztályok és nemzetek relációinak különböző fajsúlyuk lehet a nemzetközi kapcsolatok meghatározásában.

A marxista irodalom gyakran elidőz az osztályviszonyoknál, és ritkán méltatja kellő figyelemre a nemzeti kapcsolatokat a nemzetközi szintér folyamataiban és konfliktusaiban. A nemzeti kapcsolatok kategóriájának értékelésekor abból a tényből kell kiindulni, hogy történelmileg a nemzeti tudat elemibb és tartósabb, mint az osztálytudat. A történelem tanúsága szerint míg az osztálystruktúrákat egy nemzedéknyi idő alatt gyökeresen meg lehetett változtatni, a nemzeti kapcsolatok hosszú ideig túléltek még a terület vagy a nemzet léte szempontjából lényeges más közös elemek elvesztését is. A társadalom osztályszerkezetét megváltoztató violens társadalmi forradalmak nem változtatták meg önműködően azokat a nemzetre jellemző hagyományokat, gondolkodás- és cselekvési módokat, amelyek a nemzet sajátos létfeltételeinek megfelelően nemzedékről nemzedékre öröklődtek. A Nagy Honvédő Háború idején a Szovjetunió Kommünista Pártja nem véletlenül apellált a szovjet emberek nemzeti öntudatára, hazafias érzelmeire, és emlékeztetett az ősök harci hagyományaira Oroszország szent földjének védelmében. A nemzeti öntudat valóban hatalmas szellemi erővé válik, valahányszor egy nép függetlenségét vagy létét fenyegetik vagy veszélyeztetik.

A polgári forradalommal kezdődött egész korszakot az osztályviszonyok és a nemzeti relációk dialektikus kölcsönhatása, olyan időszakok jellemezték, amelyekben egyik-másik reláció viszonylagosan felülkerekedik az államok politikai irányvételében.

Az 1789-es, 1848-as, 1917-es vagy 1945-ös társadalmi változásokat követő forradalmi válságok periódusaiban az ideológiai, az osztálykonfliktus jutott túlsúlyba a nemzetközi politikában, s ez meghatározta a nemzetközi kapcsolatok sajátos

jegyét. Viszont a napóleoni háborúk vagy az első világháború idején a nemzeti-stratégiai konfliktus került előtérbe; 1917-ben az imperialista hatalmakat annyira lekötötte ez a konfliktus, hogy Lenin elfoglaltságuk kizárólagosságát az októberi forradalom sikerét lehetővé tevő egyik tényezőként említhette. Természetesen mielőtt az imperialisták felismerték a forradalom természetét és méreteit, első helyre kerültek az osztályellentétek, és a forradalom elfojtására irányuló szándékuk eluralta külpolitikájukat. A második világháború idején, amikor a hitleri Németország fenyegetése globális méreteket öltött, az osztályellentétek háttérbe szorultak, s létrehozták az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió szövetségét a közös ellenség legyőzésére. A hitleristák megszállta országokban is az osztályantagonizmusoknál fontosabbak voltak a nemzeti felszabadulás céljai.

Az alap kategóriák — osztály és nemzet — egybefonódása az enyhülés, és váltakozó előtérbe jutása a nemzetközi feszültség feltételei közepette: a nemzetközi kapcsolatok hosszú időszakainak jellemző jelenségei. Ezekben a koordinátákon hat operatív — gazdasági, politikai és katonai — konjunktúratényezők dialektikája, amely meghatározza a társadalmi és a nemzeti konfliktusok erejét, s amelyek kölcsönhatásban befolyásolják a nemzetközi kapcsolatok alakulását. Anélkül, hogy mindig azonos fajsúlyúak volnának, egyszer csak felülkerekedik egy vagy több tényező, s meghatározza a nemzetközi konjunktúra jellegét. Háború idején vagy a háború előestéjén a katonai tényező oly mértékben kerül túlsúlyba, hogy megbonthatja a gazdasági élet egyensúlyát, és a politikai intézményeket veszélyeztetheti. Adódhatnak olyan helyzetek is, amelyekben egy politikai válság (például az 1968. májusi franciaországi események) vagy egy pénzügyi válság (a font sterling leértékelése 1967-ben) időlegesen elsőrendű tényezővé válik az érintett államok politikai döntéshozatalában.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a nemzetközi szintér eseményei nem magyarázhatók egyik vagy másik tényezővel, hanem az eseménnyel összefüggő különböző tényezők eredői, de a tényezők közül valamelyik rendszerint döntő súlyra tesz szert a politikai döntés meghozatalakor.

Silviu Brucan

Részlet a *Teorie și metodă în științe sociale* sorozat *Studii de știință politică* című kötetben megjelent tanulmányból (Editura politică, 1973).

Picasso rajza (1933)

